

КОМЕРЦІЙНИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ, ЩО НАДАЮТЬ ПОСЛУГИ У СФЕРІ ОСВІТИ

Богдан Деревянко,

канд. юрид. наук, доцент,
професор кафедри господарського та екологічного права
Донецького юридичного інституту МВС України

У статті визначаються напрями розвитку господарського й іншого законодавства у частині встановлення комерційного статусу суб'єктів господарювання, що надають послуги у сфері освіти.

Ключові слова: суб'єкт господарювання, освітні послуги, навчальний заклад, підприємницька діяльність, некомерційне господарювання, суб'єкт підприємницької діяльності.

Навчальні заклади (далі – НЗ) надають велику кількість основних і додаткових освітніх, а також інших послуг. Визначення ознак таких послуг сприяє посиленню впливу на них з метою вдосконалення, а це необхідно через наявність у сфері освіти великої кількості недоліків (наприклад, В. Колпаков зазначив, що суттєвими недоліками системи надання послуг органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, а також підприємствами, установами й організаціями, що належать до сфери їх управління, є: необґрунтоване впровадження нових видів послуг; неналежне законодавче регулювання процедури надання послуг; відсутність критеріїв, за якими послуги поділяють на платні та безоплатні, а також вартість послуг; невиправданий поділ (подрібнення) однієї послуги на кілька платних послуг; необґрунтована вимога до фізичних та юридичних осіб отримувати супутні платні послуги; перекладення обов'язків із збирання довідок та інших документів або з їх погодження на фізичних і юридичних осіб; вимагання від фізичних і юридичних осіб довідок та інших документів, подання яких не передбачено нормативно-правовими актами, або у формі, не встановленій законодавством; відсутність графіка надання послуг у зручній для фізичних і юридичних осіб час; необґрунтовано тривалий або невизначений строк надання окремих послуг; обмеженість доступу до інформації, необхідної для отримання послуг; віднесення до повноважень одного й того самого органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування надання відповідних послуг і здійснення контролю за їх наданням; ставлення до фізичних та юридичних осіб як до прохачів, орієнтація не на задоволення потреб особи, а на формальне дотримання процедури; невизначен-

ня порядку використання коштів за надання послуг [1, с. 29–30]).

Більшість зазначених недоліків притаманна і сфері освіти. Безумовно, необхідно мінімізувати названі недоліки. Робити це необхідно комплексно – шляхом зміни норм законодавства (так, Г. Пономаренко зважаючи на те, що у законодавстві чітко не визначено або визначено фрагментарно поняття, мету, завдання та види освітніх послуг, що надаються державними вищими навчальними закладами (далі – ВНЗ), пропонує прийняти комплексний правовий акт з цих питань, наприклад, Положення про надання освітніх послуг державними ВНЗ. Цим положенням авторка пропонує також врегулювати умови та порядок ліцензування діяльності з надання освітніх послуг; умови та порядок укладення Типового договору про надання освітніх послуг із визначенням його основних положень (насамперед, прав та обов'язків сторін такого договору); види і порядок надання платних послуг державними ВНЗ [2, с. 11]) тощо.

Зрозуміло, що підвищення якості можливе за рахунок підвищення фінансування. А отримати фінансові ресурси можна за рахунок надання якісних платних послуг. Отже, коло замкнулося. І на перший план вийшло питання «Що первинне?». Вважаємо, що первинною є необхідність отримати гроші за рахунок надання оплатних послуг. Проте і досі у законодавстві, теорії та практиці залишається відкритим питання про правову природу платних освітніх послуг і комерційний чи не комерційний статус НЗ.

Загальні питання правового регулювання діяльності НЗ були предметом розгляду вітчизняних юристів [2–10]. Проте питання щодо визначення прибуткового характеру надання послуг НЗ залишаються суперечливими й остаточно не вирішені.

Метою цієї статті є визначення шляхів розвитку господарського й іншого законодавства у частині встановлення комерційного чи некомерційного статусу суб'єктів господарювання, що надають послуги у сфері освіти.

Для характеристики правового статусу НЗ слід розглянути більш важливе питання: про співвідношення понять «суб'єкт господарського права», «суб'єкт господарювання», «суб'єкт підприємницької діяльності», «некомерційний суб'єкт господарювання». Виходячи з логічно побудованого Господарського кодексу (далі – ГК) України, можна визначити співвідношення цих понять (при цьому слід згадати, що проект ГК СРСР розроблено ще наприкінці 60-х років ХХ ст. Планувалося, що він діятиме у межах всієї країни, а цивільні кодекси – у межах республік. На той час, як і зараз, цивільне законодавство мало більш виражений національний характер. Тому незважаючи на тотальну уніфікацію в СРСР цивільні кодекси мали окремі республіки. Господарське законодавство мало наднаціональний характер, а тому поширювало свою дію на територію всього СРСР. Аналогічним є законодавство США, де на рівні окремих штатів існує цивільне законодавство, а Єдиний комерційний кодекс діє на рівні всієї країни. Після відхилення чиновництвом і цивілістами спроба ухвалення ГК СРСР знайшла продовження наприкінці 80-х років ХХ ст. А проект ГК України готувався й удосконалювався з початку 90-х років до моменту його ухвалення. А тому абсолютна більшість норм ГК України є ретельно вивіреною й узгодженою між собою та з іншими актами господарського законодавства.

Поняття «суб'єкт господарського права» є найбільш широким. Суб'єкти господарського права у ст. 2 ГК України названо учасниками відносин у сфері господарювання. До їх складу, крім суб'єктів господарювання, віднесено також споживачів, органи державної влади й органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадян, громадські й інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

НЗ є суб'єктами господарювання, тому вони відповідно до ч. 1 ст. 55 ГК України здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Вони як суб'єкти господарювання можуть бути суб'єктами підприємницької діяльності (далі – СПД) НЗ, утвореними з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. НЗ можуть бути і некомерційними суб'єктами господарювання: можуть належати до державного або комунального секторів економіки у галузях (видах діяльності), в яких відповідно до ст. 12 ГК України забороняється підприємництво, на основі рішення відповідного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування.

Згідно із Законом України «Про вищу освіту» від 17.01.2002 р. № 2984-III ВНЗ є неприбутковою організацією. На це непрямо вказує норма ч. 1 ст. 63 цього Закону, адже господарювання на основі права оперативного управління вказує на здійснення некомерційної діяльності. Крім того, неприбутковий характер діяльності ВНЗ III та IV рівнів акредитації підтверджує норма ст. 157 Податкового кодексу (далі – ПК) України, якою зазначено, що ця стаття «застосовується до неприбуткових установ та організацій, зареєстрованих згідно з вимогами законодавства та внесених органами державної податкової служби в установленому порядку до Реєстру неприбуткових організацій та установ, які є: ...громадськими організаціями, створеними з метою надання реабілітаційних, фізкультурно-спортивних для інвалідів (дітей-інвалідів) та соціальних послуг, правової допомоги, провадження екологічної, оздоровчої, аматорської спортивної, культурної, просвітньої, освітньої та наукової діяльності...; науково-дослідними установами та вищими навчальними закладами III–IV рівнів акредитації, внесеними до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави». Із наведеної норми випливає, що ВНЗ III–IV рівнів акредитації є неприбутковими установами й організаціями. Проте від сплати податку на прибуток вони будуть звільнені за умови внесення їх до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави, та до Реєстру неприбуткових організацій та установ.

Отже, на сьогодні ВНЗ України незалежно від форми власності мають некомерційний характер. У зв'язку з цим виникають питання відносно інтересів і доходів приватно-го ВНЗ.

Статтею 86 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України визначено, що непідприємницькі товариства (споживчі кооперативи, об'єднання громадян тощо) й установи можуть нарівні із своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню. Таким

чином, основна мета діяльності приватного ВНЗ і його основні завдання (у тому числі як вони сформульовані у ст. 22 Закону України «Про вищу освіту») все ж повинні бути включені до структури його господарсько-правового статусу [4, с. 62]. Із другою частиною цього висновку слід погодитися. А наведене положення ст. 86 ЦК України, як і аналогічні норми спеціального законодавства, потребують подальшого аналізу та коригування.

Незважаючи на некомерційний статус НЗ і ВНЗ вони все одно надають велику кількість платних послуг, за рахунок чого заробляють гроші, необхідні для їх інвестування. Прагматичні американці підраховали, що кожний долар, вкладений в освіту, приносить не менше чотирьох доларів прибутку. В міру отримання знань, а також досягнення більш високого статусу (ступеня, посади, роботи), це співвідношення збільшується. Науковий і професійний ріст – це шлях до поліпшення добробуту, підвищення рівня життя. Отже, знання стали товаром, що використовується суспільством і приносить реальну користь як їх носію, так і суспільству [3, с. 76]. За іншими даними США, кожен долар, інвестований у сферу освіти, дає 300 % прибутку, а тому у США освіту визнано найважливішим пріоритетом держави, реалізуючи програму «Національні цілі освіти». За оцінками експертів-економістів, США, ФРН і Японія отримують 40–60 % приросту національного доходу за рахунок удосконалення освіти [9]. Тому і в Україні оплатність освітніх послуг як основна їх характеристика має досліджуватися з метою визначення напрямів її оптимізації. А вітчизняні НЗ мають підвищувати якість своїх послуг для забезпечення можливості конкурувати із зарубіжними колегами.

О. Дубровка вважає, що конкуренція за випускників середніх загальноосвітніх НЗ на ринку послуг вищої освіти в основному існує між ВНЗ і підприємствами, середніми професійними НЗ, а також між державними та недержавними ВНЗ, що реалізують схожі за профілем професійні освітні програми [11, с. 65]. Учасниками такої конкуренції є як вітчизняні, так і зарубіжні НЗ. У цій конкуренції вітчизняні НЗ, як правило, не поступаються зарубіжним. Однак не зовсім чесна, на нашу думку, конкуренція з боку зарубіжних НЗ зумовила заниження вартості українських дипломів на зарубіжних ринках праці, поширення відомостей про неякісність української освіти тощо. Проблеми визнання дипломів та успіху випускників на національному і світовому ринках праці доводиться розв'язувати в умовах браку загальноновизнаного визначення якості вищої освіти – закладів,

навчального процесу та професійної компетенції випускників. Вихід, на думку фахівців, вбачається у подальшому реформуванні системи освіти, її демократизації з орієнтацією на стандарти класичних університетів, диференціації НЗ відповідно до суспільних потреб, у розширенні спеціалізації відповідно до вимог ринку праці [6, с. 112].

Конкурентоспроможність освітніх послуг вітчизняних НЗ, крім власне їх вартості та матеріально-технічної бази, залежить від типу та виду НЗ, спеціальності та рівня його акредитації, міста, в якому знаходиться НЗ, та місця на мапі цього міста.

А. Монаєнко зазначає, що на конкурентоспроможність послуг впливає регіон розташування НЗ. Ним визначаються зовнішні умови функціонування НЗ – демографічна ситуація, ємність ринку праці для випускників, рівень добробуту населення, стан економіки регіону й її спеціалізація, вектор потреби населення в освітніх послугах, структура освіти в регіоні, соціальна мобільність населення, наявність зв'язків з іншими регіонами у сфері освіти, наявність інших конкуруючих НЗ. Наявність достатньої кількості професорсько-викладацького й учбово-допоміжного персоналу відповідної кваліфікації дає можливість збільшувати прийом студентів на платне навчання, перепідготовку та підвищення кваліфікації, розширювати спектр спеціальностей і напрямів підготовки [8, с. 118]. Зараз кожний десятий студент України навчається в Харкові, який залишається лідером в Україні за показником концентрації студентів у його НЗ, що, з одного боку, потребує додаткових зусиль регіональної державної адміністрації на розроблення заходів розвитку вищої освіти, а з іншого – дає потенціал для підвищення можливості запровадження спільних проектів на міжвузівському рівні українсько-російського транскордонного та міжнародного співробітництва [12, с. 27]. Усталена інфраструктура українських міст дає переваги наявним НЗ, що діють у них багато років. Проте й інші можуть знайти свою нішу на ринку освітніх послуг. Для цього необхідно вживати заходів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності на певному сегменті ринку та привабливості серед споживачів освітніх послуг. Це стосується різних НЗ, спрямованих на різні категорії учнів.

Не є винятком і послуги, що надаються відомчими НЗ. Для підвищення конкурентоспроможності рівня послуг, що надаються ВНЗ системи МВС, пропонується розвивати новаторські технології. Щоб процес спрямування новаторських дій у педагогічному процесі відомчих НЗ був сталим і плідним О. Волошина та Г. Безверхня пропонують враховувати особливості сучасного етапу розвит-

ку суспільства, у тому числі ОВС: негативний вплив змін у всіх сферах духовного, суспільного та економічного життя; клімат у суспільстві та в ОВС; характер виховання, в якому старі цінності відійшли, а нові не народилися; завдання та призначення ОВС, авторитет яких знизився; мету нововведень, що пропонуються; методичку впровадження педагогічних нововведень; мотивацію офіцерів-педагогів, їх ентузіазм, прагнення до відкриття нових знань, отримання задоволення від своєї діяльності, постійний пошук нових прийомів, способів і форм навчання та виховання [5, с. 280–281]. Важливе значення для відомчих, як і для інших, НЗ має отримання додаткових платних послуг, які необхідно розвивати.

Разом із тим у науковій літературі вказується, що надмірна комерціалізація вищої школи здатна завдати непоправної шкоди її основній діяльності як традиційних платних послуг [10, с. 470]. Проте це не означає, що від неї слід відмовитися. На сьогодні виділяються платні послуги НЗ, благодійні внески та дарунки, освітні гранти, стипендії, освітнє страхування тощо [10, с. 470] та багато інших джерел фінансування освітньої діяльності, інвестування в діяльність НЗ. Проте питання, пов'язане з оплатністю освітніх та інших послуг у сфері освіти як основною їх характеристикою, із визначенням прибуткового чи неприбуткового статусу НЗ за рахунок надання освітніх послуг, потребує подальшого дослідження.

Майже всі ВНЗ незалежно від форми власності надають платні освітні й інші послуги. Грошові кошти, отримані при цьому, не вважаються валовим доходом. Така ситуація сталася через наявність двох основних критеріїв визначення прибутковості НЗ. Першим критерієм є отримання грошей у кількості, що перевищує собівартість наданих послуг, а другим – напрям їх цільового використання. У зв'язку з цим М. Курко зазначає, що доходи державних ВНЗ спрямовуються на відшкодування витрат, пов'язаних із наданням платних послуг, сплату податків, обов'язкових згідно з чинним законодавством внесків, відрахувань, зборів, платежів, а прибуток, що залишається в розпорядженні державного НЗ, спрямовується на покриття перевищення загальної суми видатків закладу над встановленими обсягами бюджетних асигнувань [7, с. 231]. Застосування терміна «прибуток» не випадкове, оскільки ще двічі повторюється вченим [7, с. 231]. Така ситуація виправдовується законодавством і вченими-юристами. У теорії права поширеними є думки типу: здійснення підприємницької діяльності некомерційними організаціями у цілому не відповідає цілям їх діяльнос-

ті, оскільки основною їх метою не є одержання прибутку. Однак, це не виключає можливості їх участі у підприємницькій діяльності. Вони можуть здійснювати підприємницьку діяльність, якщо вона служить меті створення некомерційної організації, та одержувати прибуток, необхідний їм для реалізації статутних цілей [10, с. 469; 13, с. 80–81]. За таким правилом офіційно визнані некомерційними організаціями товарні біржі (ч. 3 ст. 1 Закону України «Про товарну біржу» від 10.12.1992 р. № 1956-ХІІ визначено, що товарна біржа не займається комерційним посередництвом і не має на меті одержання прибутку. А визначення поняття «товарна біржа» свідчить, що товарна біржа є організацією, яка об'єднує юридичних і фізичних осіб, які здійснюють виробничу та комерційну діяльність, тобто прибуток тут також присутній. Проте отримує його не товарна біржа, а її учасники – *торгово-промислові палати* (п. 1 ст. 1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» від 02.12.1997 р. № 671/97-ВР передбачено, що торгово-промислова палата є недержавною неприбутковою самоврядною організацією, що об'єднує юридичних осіб, які створені та діють відповідно до законодавства України, громадян України, зареєстрованих як підприємці, й їх об'єднання, а п. 2 цієї статті визначено, що торгово-промислова палата може займатися підприємницькою діяльністю лише в обсязі, в якому це необхідно для виконання її статутних завдань. Одержаний нею прибуток не розподіляється між членами торгово-промислової палати, а спрямовується на виконання її статутних завдань), *кредитні спілки* (п. 1 ст. 1 Закону України «Про кредитні спілки» від 20.12.2001 р. № 2908-ІІІ передбачено, що кредитна спілка – це неприбуткова організація, заснована фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах із метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки, а п. 2 цієї статті передбачено, що кредитна спілка є фінансовою установою, виключним видом діяльності якої є надання фінансових послуг, передбачених Законом України «Про кредитні спілки»; виникає питання: чи можуть фінансові послуги надаватися безоплатно без мети отримання прибутку), *релігійні організації* (у науковій літературі зазначається, що окремі норми щодо діяльності релігійних організацій як неприбуткових організацій у сфері господарювання містить, перш за все, ГК України та Закон України «Про свободу совісті і релігійні організації» від 23.04.1991 р. № 987-ХІІ, а також деякі інші нормативно-правові акти [14, с. 1];

згідно із ст. 112 ГК України впливає, що релігійні організації є некомерційними; непрямо це можна зрозуміти і з положень Закону України «Про свободу совісті і релігійні організації», проте у ч. 2 ст. 19 цього Закону вказано, що прибуток від виробничої діяльності й інші доходи підприємств релігійних організацій оподатковуються відповідно до чинного законодавства в порядку та розмірах, установлених для підприємств громадських організацій; суми їх прибутку, які використовуються в добродійних цілях, не оподатковуються) та деякі інші організації. Вони є некомерційними, проте надають платні послуги й отримують прибуток від цього. Вважаємо, що така ситуація не є правильною.

Основним і єдиним критерієм визнання суб'єкта господарювання комерційним повинен бути факт отримання прибутку. А напряму використання отриманих коштів не повинен братися за основу при прийнятті рішення відносно прибутковості суб'єкта господарювання. Проте це питання потребує окремих досліджень. Зараз можемо зробити висновок, що розвиток господарського й іншого законодавства піде у бік встановлення комерційного статусу суб'єктів господарювання, що надають послуги у сфері освіти. Більше того, прогнозуємо, що за якийсь час залишиться один критерій і всі суб'єкти господарювання матимуть статус комерційних.

Література

1. Колтаков В. К. Послуги в предметі адміністративного права // Науковий вісник НАВС. – 2011. – № 1. – С. 23–32.
2. Пономаренко Г. О. Поняття та особливості освітніх послуг, які надаються державними вищими навчальними закладами // Вісник Харківського

національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 3. – С. 6–14.

3. Боголіб Т. М. Фінансові аспекти розвитку вищої освіти у США // Фінанси України. – 2010. – № 2. – С. 70–82.

4. Булатов Е. В., Остривний І. Н. Структура хозяйственно-правового статуса высших учебных заведений частной формы собственности // Экономика та право. – 2010. – № 1. – С. 61–66.

5. Волошина О. В., Безверхня Г. С. Особливості запровадження інноваційних технологій у відомчих навчальних закладах // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 2. – С. 276–283.

6. Козарь Т. П. Сучасна парадигма формування освітньої політики держави в Україні // Економіка та держава. – 2009. – № 7. – С. 110–112.

7. Курко М. Н. Правові засади цільового використання фінансових ресурсів у сфері вищої освіти // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 227–233 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10kmpncvo.pdf>.

8. Монаєнко А. О. Особливості позабюджетної діяльності вищих навчальних закладів // Наше право. – 2009. – № 4, ч. 1. – С. 116–119.

9. Тітова Т. І. Освіта та правова культура юриста: стан, проблеми, шляхи вирішення // Кримський юридичний вісник. – 2009. – Вип. 1 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Kyuv/2009_1/1-5/34.pdf.

10. Шаталова Л. М. Особливості фінансово-господарської діяльності вищих навчальних закладів в Україні // Держава і право. – 2010. – Вип. 50. – С. 466–472.

11. Дубровка О. В. Особливості державного регулювання ринку послуг вищої освіти // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 4. – С. 63–72.

12. Внукова Н. Інноваційний потенціал вищої школи у глобальних викладах ХХІ століття // Вища школа. – 2010. – № 12. – С. 26–36.

13. Господарське право України / За ред. Н. О. Саниахметової. – Х., 2005. – 608 с.

14. Бардашев Н. О. Господарсько-правове забезпечення діяльності релігійних організацій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Д., 2011. – 20 с.

In the scientific article directions of development of economic and other legislation in part of establishment of commercial status of economic entities, which giving services in the field of education, were certain.

В статті определены направления развития хозяйственного и иного законодательства в части установления коммерческого статуса субъектов хозяйствования, предоставляющих услуги в сфере образования.

